

P. I. Ž u Ź e k. *Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law*. Roma 1964 ss. XII + 328. *Orientalia christiana analecta*. Vol. 168.

Długoletnie doświadczenie P. I. ŽuŹka TJ jako profesora Papieskiego Instytutu Studiów Wschodnich w Rzymie stawia go w rzędzie wybitnych orientalistów. Dlatego z dużym zaufaniem czytelnik bierze do ręki pracę ŽuŹka na temat Kormczej księgi, która przez długie wieki stanowiła Corpus iuris canonici prawosławnego Kościoła rosyjskiego. Wprawdzie książka ukazała się przed kilkoma laty, zasługuje jednak na uwagę historyków i kanonistów. Interesuje również naukę polską, gdyż dla prawosławnych chrześci-

jan, którzy od wieków działają na naszych ziemiach, stanowi ważne i podstawowe źródło poznania ich prawa.

Na publikację składają się trzy części: I. Początki, historia i zawartość Kormczej księgi (s. 7-106); II. Stosowanie Kormczej księgi w pierwszych siedmiu wiekach Kościoła rosyjskiego (s. 109-182); III. Wartość jurydyczna drukowanej Kormczej księgi w latach 1700-1918 (s. 185-289). Praca zawiera ponadto spis rzeczy, wykaz skrótów archiwów, z których Autor korzystał przy wyborze dokumentów, biblio-

grafię z dokładnym opisem manuskryptów oraz indeks rzeczowo-osobowy, który ułatwia korzystanie z tej obszernej monografii. Badania Autora obejmują lata 1219-1918. *Terminus a quo* stanowi data powstania Kormczej księgi św. Saby Serbskiego, która uchodziła za podstawowe źródło prawa u prawosławnych Słowian. *Terminus ad quem* — to data odbycia panrosyjskiego synodu (1917-1918).

We Wstępie Autor lojalnie wyznaje, że jego praca stała się możliwa dopiero dzięki poprzedzającym publikacjom. Wymienia tu przede wszystkim V. N. Benesewicza (*Sbornik pamjatnikow po istorii cerkownogo prawa, priemuszcstwiennno Russkoj Cerkwi do epochi Pietra Wielikogo*. T. 1-2. Petrograd 1915), a zwłaszcza S. Kałasznikowa (*Alfawitnyj ukazatel diejstwujuszczich i rukowodstwiennych kanonieczeskich postanowlenij, ukazow, opriedielenij i rasporiażenij Swiatiejszogo Prawitielstwujuszczego Sinoda (1721-1901) i graždanskich zakonow* [...]. Izd. 3. Petersburg 1902), która to praca zawiera wszystkie podstawowe źródła dotyczące wszelkich żywych norm rosyjskiego życia kościelnego drugiej połowy ubiegłego stulecia. Ten ostatni w swoim *Informatorze alfabetycznym* niewiele poświęca miejsca Kormczej księdze, można nawet powiedzieć, że zupełnie ją pomija, co zdaniem Żużka wydaje się bardzo dziwne. Być może Kormcza księga do czasu napisania przez Kałasznikowa *Alfawitnego ukazatiela* straciła całą swą wartość prawną. A jeżeli tak było rzeczywiście, to kiedy to się stało? I dlaczego? Ponadto, jaki wpływ miała Kormcza księga na życie prawne w Kościele rosyjskim? Problemy te niewątpliwie zmusiły Żużka do głębszego zbadania Kormczej księgi, która uchodzi zresztą za starożytny zbiór kanoniczny wszystkich Kościołów słowiańskich, a nie tylko rosyjskiego.

Pierwsza część pracy traktuje o początkach, historii i treści Kormczej księgi. Dowiadujemy się tu, że na synodzie włodzimierskim (1274 r.) Kormcza księga św. Saby została zaaprobowana i stała się obowiązującym kodeksem prawa w Koś-

ciele rosyjskim, natomiast w rękopisie zwanym nowogrodzko-sofijskim z r. 1280 po raz pierwszy Nomokanon św. Saby otrzymał nazwę Kormczej księgi. Kormczą księgę zaczęto drukować w Rosji dopiero po wydaniu kodeksu cara Aleksego Michajłowicza zapewne jako jego uzupełnienie. Druk rozpoczęto na polecenie tegoż cara i z błogosławieństwem patriarchy Józefa w r. 1649, a ukończono go w roku następnym. Następca Józefa — patriarcha Nikon (od 1652 r.) nie zezwolił na posługiwanie się tym pierwszym wydaniem drukowanej Kormczej księgi, lecz zarządził jego poprawienie i uzupełnienie. W rzeczywistości poprawiono zaledwie 50 stron. Oprócz wydań, które miały miejsce za patriarchatu Józefa i Nikona, istnieje jeszcze 6 wydań synodalnych Kormczej księgi i 8 nowych wydań Kormczej Józefowej. Kormcza Nikona od razu po jej wydrukowaniu została wysłana do prawosławnych krajów słowiańskich, gdzie stopniowo wyparła pisaną i została uznana za obowiązującą. Składa się ona z 70 rozdziałów i dzieli się na 4 części: wstęp, część ściśle kanoniczna, część mieszana, kościelno-cywilna i część końcowa. Ponieważ Kormcza księga jest księgą niezmiernie cenną, rzec można „białym krukiem”, Autor podaje jej dokładną treść w rozdz. IV tej części pracy (s. 64-101). Kormcza księga zachowała swą moc obowiązującą także w późniejszym okresie, czego wyrazem są choćby kilkakrotne jej wydania przez synody rosyjskie w latach: 1787, 1801, 1810, 1816, 1827 i 1834. Niestety, nie wprowadzono do nowych wydań Kormczej księgi żadnych poprawek ani uzupełnień. Dlatego jako konieczne uzupełnienie tej starożytnej księgi prawa ukazał się w 1838 r. nowy kodeks pt. *Księga przepisów Kniga Prawił*, w którym przekład rosyjsko-słowiański kanonów został zamieszczony obok tekstu greckiego; wydania następne zawierają sam tylko przekład (s. 102-106).

Druga część rozprawy zajmuje się faktycznym stosowaniem przepisów prawnych Kormczej księgi w pierwszych siedmiu wiekach Kościoła rosyjskiego. Autor

bada wnikliwie wpływ Kormczej księgi na kompetencję sądów tak kościelnych, jak cywilnych oraz na ustawodawstwo państwowe dotyczące Kościoła. Znaną są w tym względzie szczególnie dwie ustawy kościelne wielkich ksiąg rosyjskich — Włodzimierza i Jarosława. Dowiadujemy się tu, że obydwie ustawy zostały włączone do Kormczej księgi i posiadały one duże znaczenie praktyczne, ponieważ kierowały się nimi władze kościelne i cywilne w swoich rozporządzeniach (s. 121-128). Z kolei cały rozdz. III drugiej części Autor poświęcił relacji, jaka zachodzi między Kormczą księgą a instrukcjami i listami kanonicznymi rosyjskich metropolitów i biskupów takich jak Cyryl, Saba, Eliasz, Nifont, Cyprian i Focjusz. Instrukcje tych ostatnich dotyczą różnych przypadków praktyki duszpasterskiej: chrztu, spowiedzi, udzielania komunii św. (szczególnie gdy idzie o chorych), odprawiania pogrzebów, przestrzegania postów, pokłonów podczas nabożeństw (s. 134-143).

Poczynając od XVI w. głównym organem ustawodawstwa kościelnego pozostają synody, które zaczynają odgrywać dominującą rolę w życiu kościelnym. Spośród 4 synodów moskiewskich XVI i XVII w., którymi Autor się zajmuje badając wpływ Kormczej księgi na treść uchwał synodalnych, szczególną uwagę zwraca synod z 1551 r., znany pod nazwą Stu rozdziałów (Stoglav), zwołany przez Jana Groźnego w porozumieniu z metropolitą Makarym w celu uregulowania życia kościelnego poprzez wydanie zbioru praw. Wydany przez synod kodeks praw, podzielony na 100 rozdziałów, stanowił kodyfikację wszystkich przepisów obowiązujących w Kościele rosyjskim, dla którego podstawowym materiałem, oprócz Kormczej księgi, była wyżej wspomniana ustawa Włodzimierza, listy metropolitów Cypriana i Focjusza oraz postanowienia synodu moskiewskiego z 1503 r. (s. 158-164).

W trzeciej części publikacji Autor bada i stara się ocenić stosowanie i wartość prawną Kormczej księgi w okresie 1700-1918. W trzech kolejnych rozdziałach

przedmiotem badań Autora są: statuty kościelne Piotra I w aspekcie ich stosunku do Kormczej księgi; Kormcza księga w praktyce sądowniczej Przenajświętszego Synodu i sądów diecezjalnych w latach 1721-1839 (głównie w sprawach małżeńskich); wreszcie wartość prawną i stosowanie Kormczej księgi po opublikowaniu *Knigi praw*, zatem od r. 1839 do wszechprawosławnego synodu rosyjskiego w 1917-1918 r.

Taka jest w zarysie treść pracy I. Żużka na temat początków, historii, treści, zastosowania w praktyce oraz jurydycznej wartości Kormczej księgi w życiu prawosławnego Kościoła rosyjskiego.

Lektura studiowanej pracy przynosi wiele cennych informacji, za które należy się Autorowi wdzięczność. To prawda, że na temat Kormczej księgi istnieją dość dobre studia znanych autorów. Jednakże są to wiadomości rozrzucone po literaturze, a ponadto z powodu trudności, z jakimi autorzy ci musieli się borykać, sporo nieścisłości a nawet błędów wkradło się w ich prace o tym słowiańskim Nomokanonie. Niektóre z nich Autor koryguje, inne pomija milczeniem, gdyż jak sam pisze, jego „celem nie jest korygowanie moich poprzedników, lecz moja własna praca badawcza w ramach dostępnych źródeł” (s. 2). Następnie sporządzona przez Autora klasyfikacja manuskryptów Kormczej księgi, zamieszczona w II rozdz. części pierwszej, stanowi ogromnie cenną pomoc dla badaczy źródeł rosyjskiego prawa kanonicznego.

Druga część recenzowanej publikacji — jak mogliśmy się wyżej zorientować — poświęcona została przebadaniu zagadnienia, na ile Kormcza księga była faktycznie stosowana w życiu dawnego Kościoła rosyjskiego. I to zagadnienie było już badane wcześniej, ale w ograniczonym zakresie. W tym względzie na szczególną wzmiankę zasługuje N. V. Kalačzew. Jego obszerny artykuł *O znaczeniu Kormczej w systemie dawnego prawa rosyjskiego*, napisany jeszcze w r. 1847 (*O znaczeniu Kormczej w systemie diewniogo russkiego prawa*. „Cztienija w Imperator-

skim Obszczestwie Istorii i Driewnostiej Rossijskich pri Moskowskom Uniwersitietie" 3:1847 s. 1-128; 4:1848 s. 1-80). pozostaje najlepszym studium tego przedmiotu. Dzięki jednak wykorzystaniu nowych dokumentów z ostatnich stu lat Żużek wyniki badań Kalaczewa uzupełnił przyczyniając się przez to do głębszego poznania znaczenia Kormczej księgi w tym wczesnym okresie. Ponadto, ponieważ w dawnej Rusi nie było wyraźnego rozdziału między prawem kanonicznym a cywilnym, Autor był zmuszony niejednokrotnie wkroczyć na teren rosyjskiego prawa cywilnego, by prześledzić wpływ Kormczej księgi na wczesną legislację cywilną. Trzeba przyznać, że uczynił to z umiarem i nie oddalił się od właściwego zakresu tematycznego swej pracy. Zresztą ten aspekt był już studiowany przez wybitnych znawców rosyjskiego prawa cywilnego, z których jednym z pierwszych był wyżej wspomniany Kałasznikow.

Wreszcie część trzecia pracy, w której Autor bada i ocenia wartość prawną Kormczej księgi w latach 1700-1918, wydaje się stanowić pierwszy tego rodzaju traktat w ogóle. Wprawdzie P. V. Wierchowski (*Nasielonnyja niedwiżymaja imienija Sw. Sinoda, archierejskich domow*

i monastyriej, pri bliżajszych prijemnikach Pietra Wielikogo [...]. Petersburg 1909) podaje dużo informacji o źródłach statutów kościelnych Piotra I, lecz nie analizuje tego ważnego dokumentu w jego relacji do Kormczej księgi. Podobnie Pawłow i Gorczakow badali wpływ rozdziału pięćdziesiątego Kormczej księgi na praktykę sądowniczą i przebieg Świętego Synodu XVIII stulecia. Nie było jednak dotąd specjalnego studium na temat znaczenia całej Kormczej księgi w tym okresie. Dlatego ta właśnie część pracy stanowi o oryginalności badań Autora i jest jego głównym wkładem do wiedzy prawniczej.

Jasność wykładu, obiektywizm w przedstawianiu zagadnień, ostrożność w sądach i wyciąganiu wniosków, umiejętność komentowania tekstu Kormczej księgi metodą „rozdział po rozdziale” lecz zawsze w połączeniu z całokształtem zagadnienia sprawia, że pracę czyta się z zainteresowaniem. Wykorzystanie obszernych źródeł pisanych i drukowanych oraz wielojęzycznej literatury przedmiotu składa się na to, że praca Żużka stanowi poważny przyczynek do poznania historii rosyjskiego prawa kanonicznego.

Ks. Edmund Przekop